

V. RECENZIJOS

LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETO AUTORIŲ KOLEKTYVO MONOGRAFIJOS „KONSTITUCINGUMAS IR PILIETINĖ VISUOMENĖ“ RECENZIA

Vertinga studija ugdant pilietinę sąmonę

Lietuvos teisės universitetas ir vėl parodė puikią iniciatyvą išleisdamas kolektyvinę šio Universiteto profesorių parengtą monografiją „Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė“. Tai, kad buvo parengta ir išleista būtent tokio pavadinimo studija, patvirtina faktą, kad Teisės universiteto mokslininkai ne tik kruopščiai analizuoja Lietuvos teisinės valstybės formavimąsi, bet ir daro įtaką laisvos tautos, laisvo ir aktyvaus piliečio ugdymui. Taip jie atlieka tikrąją ir kilnią teisės mokslininko, inteligento misiją siekti savo Tautos ir kiekvieno piliečio dvasinės darnos ir gerovės. Tuo jie taip pat tęsia Lietuvos teisės mokslo tradiciją aktyviai dalyvauti Konstitucijos, taigi ir pilietinės visuomenės kūrimo darbe, tradiciją, kuri prasidėjo nuo M. Riomerio ir kuri labai aiškiai formavosi rengiant naujausią Lietuvos Respublikos Konstituciją. Galbūt Teisės universiteto visuomeniškas aktyvumas grindžiamas ir tuo, kad jame dirba žmonės, taip pat ir šios monografijos autoriai, kurie tiesiogiai dalyvavo rašant ir kuriant šią Konstituciją.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos 1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu, preambulėje įtvirtinta, kad vienas lietuvių Tautos tikslų yra atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis. Šis siekis suponuoja tai, kad Lietuvos Respublika turi būti valdoma teisės pagrindu, kad pagrindinės vertybės šioje valstybėje yra žmogus ir jo teisės bei laisvės. Negana to, Konstitucijos 18 straipsnyje nustatyta, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines. Kituose Konstitucijos straipsniuose skelbiamas atitinkamų prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių neliečiamumas, numatomi jų apsaugos būdai. Anksčiau minėtas siekis taip pat reiškia, kad vienas esminių pozityviosios teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo priemonės, pamatų – teisingumas. Jis yra viena svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų.

Tačiau akivaizdu, kad neužtenka priimti naują Konstituciją, kuri būtų pagrįsta demokratinėmis valstybių ir Lietuvos nacionalinėmis demokratinėmis konstitucinėmis vertybėmis. Taip pat yra būtina sukurti naują konstitucinę tvarką ir žmogaus teisių bei kitų esminių principų apsaugos ir ginties mechanizmą, aparatą bei procedūras, kuriomis remiantis pozityvioji teisė būtų „valoma“ nuo neteisinių normų. Pagal Fridrichą Von Hayeką „Teisė yra senesnė už įstatymų leidybą“. Pozityvioji teisė yra toks įvairialypis ir nuolatos besikeičiantis (dažnai dėl politinės valios) reiškinys, kad turi būti svertai ir garantijos, kurios ribotų valdžios savivalę ir kartais piktnaudžiavimą teisėkūros, ir ypač įstatymų leidybos proceso metu.

Vienas ryškiausių mūsų dabarties ypatumų yra Lietuvos teisės formavimasis. Šį procesą lemia daugelis veiksnių: Lietuvos vidaus ir užsienio politikos prioritetai, visuomenėje paplitusios politinės ir teisinės idėjos, politinių partijų programos ir siekiai, iškilių mokslo ir politikos asmenybių subjektyvios pažiūros, t. y. objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai. Stebint, kaip formuojasi Lietuvos teisė, galima pasakyti, kad tai yra sudėtingas, neretai prieštaringas reiškinys. Siekiant įgyvendinti valstybės vidines ir išorines funkcijas bei aktyviai kuriant teisės normas neišvengiama ir teisės sistemos, atskirų įstatymų ar teisės normų neatitikimo, hierarchinio teisės normų prieštaravimo, prasilenkiama su sistemos vidaus logika ir jos dėsniais. Kartais perimant lyginamojoje teisėje žinomus teisės institutus nepakankamai visapusiškai žvelgiama į tai, kaip šie teisiniai reiškiniai derinasi su Lietuvos teisine sistema, teisės

tradicijomis. Pakoregavus vieną teisės sistemos grandį, užmiršamos kitos dalys. Tokiu atveju institucijoms, taikančioms teisės normas, atsiranda ne tik teisinis diskomfortas. Todėl formuojant Lietuvos konstitucinės teisės doktriną ypač reikšmingas yra galias tradicijas turintis Lietuvos teisės mokslas, kuris analizuodamas socialinių mokslų sistemoje suformuluotas ir visuotinai pagrįstas žmogaus ir visuomenės būties vertybes transformuoja jas į teisės vertybes, atskleidžia ir objektyviai argumentuoja jų turinį. Jis daro akivaizdžią įtaką ne tik atskirų valstybės institucijų veiklai, bet ir įstatymų leidybos bei apskritai teisėkūros procesui. Kiti socialiniai mokslai – šiuolaikiška valstybės ir teisės filosofija ir sociologija, sparčiai besiformuojantys politikos mokslai, politinės elgsenos tyrimai bei komentarai taip pat turi įtakos konstitucinės doktrinos ir pilietinės visuomenės raidai. Ši monografija yra sveikintinas siekis formuoti Lietuvos konstitucinę doktriną, kurios esmę sudarytų ne tik formalus Konstitucijos mokslinis interpretavimas, bet ir jos įgyvendinimo per žmonių, kaip aktyvių pilietinės visuomenės narių, teisinę veiklą galimybių analizė.

Didžiąją recenzuojamosios monografijos dalį sudaro įvairių autorių anksčiau spausdintų straipsnių rinkinys. Kartu ji yra akivaizdus pavyzdys, kaip galima sujungti įvairių teisės mokslų žinias ir įvairių autorių nuomones formuojant visuomenės nuomonę apie atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, kaip konstitucinio siekio, įgyvendinimo aktualumą ir problemas. Būtent vienas tikslas – pilietinės visuomenės funkcionavimas kaip konstitucijos esmė yra esminis teigiamas šios monografijos bruožas.

Demokratija, kaip ir teisė, yra ne tik visuotinė, bet ir kiekvienos tautos socialinės vertybės, grindžiamos jos valstybingumo istorine patirtimi ir konstitucionalizmo tradicijomis. Todėl pasaulio ir Europos tautų visuotinis patyrimas turi būti derinamas su kiekvienos tautos tradicijomis ir demokratijos bei konstitucionalizmo raidos perspektyvomis.

Akivaizdus šio bendro teiginio pavyzdys šiuolaikiniame pasaulyje ir Lietuvoje yra **teisinių valstybės** arba teisės viešpatavimo (*rule of law*) **doktrina**. Mokslas, taip pat ir teisės mokslas, turi unikalią savybę, kad būdamas nacionalinis kartu yra internacionalus, nes, kaip minėta, formuoja ir grindžia visuotines vertybes.

Minimos monografijos sudarytojai motyvuotai analizuoja tarptautinę demokratinio pasaulio konstitucionalizmo praktiką ir lyginamosios konstitucinės teisės doktrinas. Tai ypač akivaizdu tuo aspektu, kad monografijoje daugiausia vietos skirta žmogaus teisių ir laisvių problematikai, nes fundamentalioji šiuolaikinio demokratinio pasaulio doktrina yra žmogaus teisės ir laisvės, jų apsauga ir gynimas. Jos turinyje akivaizdžiausiai atsiskleidžia nacionalinės ir tarptautinės teisės integralumas (bendrumas) ir sistemų sąveika. Žmogaus teisių ir laisvių sąvoka (sąvokos, jeigu kalbėsime apie atskiras teises ir laisves) bei jų sistema yra vienodai suprantamos visame demokratiname pasaulyje, taigi ir demokratinėse valstybėse (tarptautinis aspektas). Tuo tarpu jų įgyvendinimo, apsaugos ir gynimo būdai priklauso nuo daugelio objektyvių ir subjektyvių veiksnių – konstitucinės teisės ir visos teisinės sistemos tradicijų, valstybės konstitucinės santvarkos, politinės sistemos ir jos funkcionavimo, valstybės institucijų ir valstybės pareigūnų viešojo administravimo gebėjimų (nacionalinis aspektas). Minimos monografijos autoriai aptaria įvairius šios problemos aspektus. Tai sudaro ne tik teorinę, bet ir praktinę šios monografijos reikšmę.

Konstitucija – žmonių laisvės ir gerovės esminė sąlyga. Todėl ji XVIII a. mąstytojo, šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos pradininko Tomo Pains žodžiais tariant, yra ne valdžios, o žmonių aktas.

Žmonės Konstituciją priima savo valia, tai įvyko ir atgimusiame laisvoje Lietuvoje. Tačiau pati Konstitucija, kaip teisės vertybių sistema, atsiranda ne pati savaime. Savo krašto konstitucinė doktrina sukuriamą remiantis *pasauline teisės* mokslo išmintimi, įvertinus istorines ir gyvasias Tautos tradicijas.

Konstitucijos tapsmas nėra vienkartinis veiksmas. Ji tik priimama vienkartinio aktu. Lietuvos Konstitucijos raida, prasidėjusi kartu su nepriklausomybės atkūrimo procesu, nepasibaigė Konstitucijos priėmimu. Ji tebevyksta. Tai būtina ir dėl to, jog kiekvienos valstybės ir visuomenės (tautos) konstitucinės raidos žingsnis užtikrinant **žmogaus laisvę ir gerovę yra prasmingas**. Todėl mokslininkų pastangos analizuoti konkrečią socialinę situaciją kuriant pilietinę visuomenę yra objektyviai būtinos ir vertingos. Svarbu tai, kad tokia analizė

padeda patiems žmonėms susivokti, kaip jie gali ir turi elgtis įgyvendindami ir gindami savo ir kitų žmonių teises, taip pat ir žmogaus teisę dalyvauti valdant savo šalį. Žmogaus teisių turinys bei jų įgyvendinimo būdai, kaip konstitucinės garantijos, turi ne tik politinę, bet ir teisinę reikšmę, nes yra privalomi valstybės valdžiai santykiuose su valstybės piliečiais. O tai ir yra konstitucingumo ir pilietinės visuomenės, kaip demokratijos garanto, sąveikos esmė.

Konstitucija yra svarbiausia žmogaus teisių įgyvendinimo garantija ir ta prasme, kad joje įtvirtintos ne tik žmogaus, bet ir piliečio teisės, t. y. politinės žmogaus teisės visa jų apimtimi. Kartu būtent Konstitucija užtikrina visuose pagrindiniuose tarptautiniuose aktuose įtvirtintą kiekvieno žmogaus teisę dalyvauti valdant savo šalį. Be to, tik Konstitucija gina žmogų ne tik nuo valdžios savivalės, bet ir nuo neteisėtų kito žmogaus veiksmų. Todėl dar kartą pabrėžtina, kad monografijos autorių pasirinkimas plačiai analizuoti žmogaus teisių sąvokinius ir jų įgyvendinimo praktinius aspektus konstitucingumo ir pilietinės visuomenės sąveikos kontekste yra pagrįstas, racionalus ir vertingas.

Dalis autoriaus teorinių teiginių ir samprotavimų yra diskutiniai. Apibūdinant žmogaus teisių bendrąją sampratą monografijoje kartais remiamasi vadinamąja teisių ir pareigų vienybės koncepcija. Šiuo požiūriu visiškai nepriimtina vadinamoji „teisių ir pareigų vienybės“ doktrina, kurios esmę sudaro tai, jog asmens (žmogaus) teisių ir laisvių (subjektine prasme) turinys priklauso nuo to, kaip asmuo vykdo jam nustatytas pareigas. Kitaip tariant, konkretus asmuo žmogaus teises ir laisves ne įgyja, o jas gauna, jos jam suteikiamos. Netiesiogiai formuojama žmonių nuomonė, jog jie priklauso nuo valdžios, kuri gali suteikti arba nesuteikti, subjektyviai (voliuntaristiškai) riboti ar net visiškai atimti visų žmonių arba konkretaus asmens teises. Nenurodant, kad apie teisių ir pareigų vienybę galima kalbėti tik savo subjektinių teisių įgyvendinimo procese, gali susidaryti įspūdis, kad žmogaus teisės nėra prigimtines. Tuo tarpu „prigimtinių teisių“ (ne „prigimtinių teisės“ kaip mokslinės doktrinos) idėja yra visuotinė vertybė, universalus principas, patvirtinantis, kad teisę, kaip teisingumo siekio ir įgyvendinimo priemonę, mes turime pažinti ir mokėti pritaikyti, kad žmonių elgesys su kitais žmonėmis būtų teisingas, t. y. nepažeidžiantis kitų žmonių laisvės ir orumo.

Monografijos autoriai teigia, kad žmogaus teisių ir pareigų vienybė nėra įtvirtinta 1948 m. Visuotinės Žmogaus Teisių deklaracijos 1 straipsnyje, nors šis tekstas yra teisingai cituojamas: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“ (p. 16). Šie Deklaracijos 1 straipsnio žodžiai kaip tik reiškia, kad laisvė ir lygybė yra prigimtines žmogaus teisės ir jų jokia pareiga atitikti negali. Iš tikrųjų žmogus turi vieną „tikrą“ pareigą – nepažeisti lygių kitų žmonių teisių.

Monografijoje pateikiama tarptautinių teismų, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos analizė, vertinama jų vieta ir vaidmuo įgyvendinant žmogaus teises ir atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekį. Tačiau teisingumo vykdymo šioje sferoje vaizdas būtų išsamesnis, jeigu kartu būtų pateikta bendrųjų teismų, ypač administracinių teismų jurisprudencijos, taip pat kitų žmogaus teisių gynimo institucijų veiklos apžvalga ir analizė. Pagrindinės institucijos, ginančios pažeistas žmogaus teises ir teisėtus interesus, – bendrosios kompetencijos teismai ir administraciniai teismai taikydami teisės normas susiduria su „neteisiniais“ įstatymais ir kitais teisės aktais, priimtais pagrindinių valstybės institucijų, kurių jie negali pripažinti neteisinais. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pagrindinis (ir vienintelis) minėtųjų aktų „valytojas“. Taigi teisės viešpatavimo principas gali būti užtikrinamas tik kai: 1) pozityvioji teisė nuolatos yra valoma nuo „neteisi- nių“ (nekonstitucinių) normų ir 2) yra teismai, kurie saugo ir gina žmogaus teises ir laisves nuo neteisėtų trečiųjų asmenų (įskaitant ir valstybės institucijas) veikų konkrečiose bylose. Lietuvoje pirmąją anksčiau minėtą funkciją įgyvendina Konstitucinis Teismas, o antrąją – bendrosios kompetencijos teismai ir administraciniai teismai. Teisės viešpatavimo principas nėra ir negali būti tik politinė ar moralinė kategorija: net ir parlamento diskrecija yra ribojama Konstitucijos.

Suprantama, kad rašant bet kokią recenziją bene lengviausia yra nurodyti tai, apie ką autorius nerašė, o recenzentas norėtų, kad apie tai būtų parašyta. Šiuo atveju vis tiek esame kiek nustebę, kad palyginti nemažame skyriuje „Žmogaus teisių apsaugos priemonės ir ins-

titucijos Lietuvoje“ (p. 77–86) tarp daugelio išvardytų žmogaus teisių apsaugos valstybinių ir nevalstybinių institucijų Konstitucinis Teismas net nepaminėtas.

Mūsų nuomone, gerokai ginčytinas yra monografijos autorių tvirtinimas, kad „Žmogaus teisių ir laisvių problema atsirado kartu su humanistinėmis žmonijos tradicijomis, ji siekia tūkstantmečius“ (p. 7). Ši tezė, nors ir paremta nuoroda į kitą šaltinį, yra abejotina. Jei žmogaus teisių ir laisvių siekį suvokiame kaip lygių žmonių siekį, tai apie žmonijos politinėje mintyje atsiradusią lygybę, o kartu ir žmogaus teisių ir laisvių problematiką Europoje galima kalbėti pradedant Naujuoju amžiumi, t. y. maždaug nuo XVI amžiaus. Nei Antikos laikais, nei viduramžiais žmonių lygybės idėja, nesvarbu, ar politinės, ar teisinės, ar socialinės, ar kitokios lygybės – nebuvo keliama. Žmonių priklausymas vienai ar kitai grupei, luomui buvo laikomas natūraliu dalyku. Pavyzdžiui, pagal viduramžiais vyravusį modelį vieni meldžiasi, kiti kariauja, o tretieji dirba. Net XII amžiuje, miestuose prasidėjus vadinamajam komunaliniam judėjimui, miestelėnai, norėdami apginti savo teises, siekė ne susilyginti su kitais luomais, o tik geresnių sąlygų visoje luominėje sistemoje, jos negriaunant.

Magna charta libertatum (1215 m.), Hamurapio įstatymai ar Solono įstatymai (žr. p. 96) taip pat dar nesietini su žmogaus teisių ir laisvių problematika. Pirmuoju atveju buvo siekiama užtikrinti ne žmogaus, o luomų teises, ir tik labai „pritempianč“ galima tai vertinti kaip žmogaus teisių ir laisvių idėjos priešaušrį, nors XIII a. tokių idėjų dar nebūta. Antruoju atveju Rytų despotijose ir Senovės Graikijoje ieškoti ketinimų kalbėti apie žmogaus teises ir laisves ar jas ginti, manytume, dar bergždžias užsiėmimas.

Beje, monografijos 14 ir kituose puslapiuose žmogaus teisių ir laisvių idėjos ir praktikos atsiradimas ir raida išdėstyta visiškai tikroviškai.

Sunku sutikti su monografijos autorių teiginiu, kad „Platonas vienas pirmųjų, suprasdamas neigiamus neribotos valdžios padarinius, kūrinys „Valstybė“ siūlė idealios santvarkos modelį, įgyvendinamą per valdžių padalijimo mechanizmą (p. 110). Iš tikrųjų demokratiniuose Atėnuose gyvenęs ir daug keliavęs Platonas savo „Valstybėje“ išdėstyta idealios valstybės projekte kaip tik siūlė neribotą išminčių – filosofų valdžią. Jo manyta, kad tik taip, proto pagrindu (nes valdo filosofai) galima būtų stabilizuoti polį – valstybę, sustabdyti, kaip jam atrodė, kitaip neišvengiamą valstybės formų degradaciją. Valdžių padalijimo nerasime ir Platono „Įstatymuose“, kuriuose jis pasiūlė kitą – „antrąjį geriausią“ idealios valstybės projektą. Iš tikrųjų Platonas padalijo ne valdžias (jam, kaip atrodo, valstybės institucijos ir jų funkcijos apskritai nelabai rūpėjo). Platonas savo idealios valstybės projekte siūlė atskirti ne valdžias, o klases (kastas), nustatė pažinimo hierarchijai tapačią visuomeninę hierarchiją, kurioje kiekviena klasė: amatininkai (visi dirbantys fiziškai), sargybiniai ir filosofai valstybėje atlieka griežtai apibrėžtą savąją funkciją.

„Aukso vidurio“ visame kame šalininkas Aristotelis simpatizavo politėjai, t. y. tokiai valstybės formai, kuriai esant valdžia priklausytų viduriniajam gyventojų sluoksniui – tiems, kurie nėra nei per daug turtingi, nei pernelyg dideli vargšai. Taigi Aristotelio siūlomas valstybės modelis tėra savotiškas oligarchijos (pagal Aristotelį – turtingųjų valdymas) ir demokratijos (neturtingųjų valdymas) mišinys, o siūlymų padalinti valdžias Aristotelio doktrinoje aptikti neįmanoma, valdžios galių Aristotelis tiesiog dar nedalija (žr. p. 110).

Nors ir priskyre valdžių padalijimo idėją Platonui ir Aristoteliui, tame kontekste paminėję Polibijų ir Ciceroną, kitame monografijos puslapyje autoriai pažymi, kad „Antikinė teorija nenurodė jokio valdžios ribojimo mechanizmo, dalijant jos įgaliojimus“ (p. 111). Belieka tik pritarti ir pridurti, kad jei teorijoje nėra valdžių ribojimo mechanizmo, tuomet tenka kalbėti apie valdymo funkcijų paskirstymo institucijoms teoriją, o ne apie valdžių padalijimo teoriją.

Solidžiam teisiniame moksliniame leidinyje, deja, pasinaudota kai kurių Lietuvos labiau marginalinių politinių grupuočių propagandine leksika apie didžiulį Lietuvos ekonomikos nuosmukį ir didžiosios visuomenės dalies nuskurdimą (p. 73; p. 78). Tezė gal ir būtų teisinga, jei Lietuvą lygintume, pavyzdžiui, su ES šalimis, tačiau vargu ar taip teigtina, jei mūsų šalies ekonomiką lygintume su kaimynų ekonomika arba su laikotarpiu iki nepriklausomybės atkūrimo.

Monografijoje neišvengta kai kurių netikslumų, matyt vietomis autoriams reikėjo būti kiek atidesniems. Pavyzdžiui, teiginys „1946 m. ir 1947 m. sukurtos Vokietijos žemių konsti-

tucijos irgi išreiškė ryžtingą atsisakymą teisinio pozityvizmo ir formulavo platų pagrindinių teisių katalogą“ (p. 99) yra ganėtinai prieštaringas jau vien todėl, kad žmogaus teisių katalogo suformulavimas visiškai dera su teisiniu pozityvizmu ir neverčia jo atsisakyti. Monografijos 415 puslapyje kaip priedą žadama pateikti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimą, tačiau jo aptikti neįmanoma. Beje, Prancūzijos prezidentas nuo 2000 m. jau renkamas nebe septyneriems, o penkeriems metams (žr. p. 122).

Europos Sąjungos nare Lietuva gali tapti tik siekdama įtvirtinti pilietinę visuomenę ir būdama demokratine valstybe. Monografijos autorių mintys apie žmogaus teises, Konstitucijos problemas, parlamentarizmą, teisinę valstybę, pilietybę, teismų veiklą yra labai aktuali, skatinančios pilietinės visuomenės tapsmą. Monografija todėl vertintina ne tik kaip indėlis į Lietuvos teisės mokslą, bet ir kaip knyga, skatinanti mūsų visuomenės siekius tapti civilizuotos Europos bendrijos dalimi.

Doc. dr. Stasys Stačiokas, Lietuvos konstitucinio teismo teisėjas
Doc. dr. Zenonas Namavičius, Lietuvos Konstitucinio Teismo teisėjas

